

De aankondiging van de Jodendeportaties bracht van der Veen tot nieuwe vormen van activiteit. Om te beginnen ging hij er met een aantal medewerkers en medewerksters toe over, uit persoonsbewijzen van Joden de J weg te snijden. Mogelijk heeft hij dit werk ook al vóór juli '42 ondernomen. Een moeilijke taak! Het papier zelf immers

'was maar de fractie van een millimeter dik en slechts tot een fractie van die fractie mocht het chirurgische lancet doordringen dat de snede maakte om uit het bovenste papierlaagje het vierkant met de J weg te snijden . . . Het gebeurde boven de lichtbak met het gewapende oog. Was men zover, dan werd het open vakje opgevuld met een stukje uit een van de persoonsbewijzen die als verwerkingsmateriaal werden gebruikt.¹ Dit moest zeer nauwkeurig passen, zó dat de tekst-onderdruk . . . in alle standen doorliep, wat geen geringe opgaaft was, want door de veelheid en de uitgebreidheid van de tekstwoorden in de onderdruk was altijd door de letters heen gesneden. Voor het inplakken moest een speciale, kleurloze lijn worden gebruikt. Na het inplakken werd het persoonsbewijs geperst onder een strijkijzer of onder de druk van een bankschroef. Was daarna bij een doorlichtingsproef de snede nog te zien, dan werd het persoonsbewijs tussen kranten in zijn geheel een beetje vuil gewreven, zodat het er als van het vele dragen groezelig uitzag. Deze kleine veranderingen kostten eindeloos veel tijd'² -

teveel tijd, vond van der Veen; ook het 'vermaken' van de pb's beviel hem niet: dat was niet veilig genoeg. Nieuwe pb's waren nodig die machinaal vervaardigd waren! Het ondergrondpatroon ('Bevolkingsregisters van Nederland') verwaarloosde hij: dat zou met diagonaal gedrukte 'schaduw' aangegeven worden. Via de conservator van de Amsterdamse Gemeentemusea, jhr. W. M. H. B. Sandberg, en de directeur van de Kunstnijverheidsschool, Mart Stam, kwam hij in contact met de directeur van de Amsterdamse drukkerij Duwaer, Frans Duwaer; deze was tot medewerking bereid. Helaas had zijn drukkerij het lettertype '*Gill sans serif*' niet - wèl het type 'Nobel' dat er enigszins op lijkt. Besloten werd, daaruit de tekstdruk te zetten. Dat deed Duwaer zelf, op een zondag: zijn personeel mocht niets merken. Een afdruk van het zetsel werd gefotografeerd; van de foto maakte een afdelingschef van van Leers Clichéfabrieken te Amsterdam, H. F. van der Hulk, een cliché. Nu kon het drukken beginnen. Weer op een zondag werden de eerste duizend nagemaakte pb's gedrukt. Eigenlijk waren ze nauwelijks bruikbaar, maar, aldus later twee vooraanstaande medewerkers van de Persoonsbewijzen centrale:

¹ Dat waren z.g. verloren pb's; voor dergelijke doeleinden werden ook wel pb's gestolen uit de kleding van particulieren. ² Antoon Coolen in: *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP* (1951), dl. II, p. 340-41.